

21

Het nuttige en het aangename

Cultuur

Cultuur is een breed begrip. Naast de beeldende kunsten, het toneel, de muziek en de literatuur, die alle onder het begrip kunst vallen, omvat cultuur beduidend meer. Ook vrijetijdsbesteding zoals sportbeoefening valt eronder, het vermaak op de kermis, het lezen van boeken, een avondje naar het theater, en veel meer zaken waarin vaak het nuttige met het aangename wordt gecombineerd. De wijze waarop aan cultuurbeoefening wordt gedaan is verschillend. De een is actief bezig, de andere prefereert een recreatief-passieve cultuurbeoefening.

Veel cultuur is in het verleden bedreven langs lijnen van verzuiling, zoals die in de tweede helft van de negentiende eeuw is ontstaan. Naast neutraal verenigingsleven kwamen er toen vele verenigingen en clubs op die gebaseerd waren op levensbeschouwelijke overtuigingen. Verzuiling laat zich goed verstaan aan de hand van een voorbeeld. Neem de rooms-katholieke zuil. Landelijk gezien richtten de rooms-katholieken zich na eeuwen van tweede-rangsburgerschap zelfbewust op in de tweede helft van de negentiende eeuw. In het isolement lag hun kracht. Katholieken in Gouda – maar ook elders in Nederland – kochten brood bij katholieke bakkers, melk bij katholieke melkboeren, ze luisterden naar de Katholieke Radio Omroep (KRO), steunden het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) en waren lid van of stemden in ieder geval op de Rooms-Katholieke Staatspartij, later de Katholieke Volkspartij. In Gouda kwamen in de negentiende en twintigste eeuw katholieke werkgevers en werknemers bijeen in het Sint Aloysius Patronaat, blaas- en trommelinstrumenten werden bespeeld in de Harmonie Sint Caecilia, ontspanning werd gevonden in de Josephvereniging en bezinning in de jongerenvereniging Kennis en Geloof, gezongen werd er bij zangvereniging Kolping, cafébezoek gecombineerd met biljarten bij club Excelsior, geturnd werd er bij DOS en gevoetbald bij DONK en boeken kon je lezen bij de Rooms-Katholieke Leesvereniging. Zo, veilig afgeschermd van de vijandige, verderfelijke buitenwereld, werd de zedelijke en maatschappelijke verheffing van de katholieken bevorderd. Of er ook katholiek geiten werden gefokt, dat vertelt het verhaal niet, maar uitgesloten is het niet.¹ En de hervormden hadden hun bolwerk van eigen waar- en zekerheden, en de gereformeerden, en de socialisten. De samenleving was overzichtelijk opgedeeld in de eigen kring tegenover de rest van de wereld.

Er zijn in Gouda vele activiteiten op cultureel gebied ontwikkeld. Overbodig te zeggen dat bij lange na niet alle verenigingen en clubs in dit overzicht aan bod komen. De oudste zijn de

eerbiedwaardigste, en dat was, naast een evenredige verdeling van de aandacht over de zuilen, een belangrijk criterium voor selectie. De lokale culturele ontwikkelingen maken vaak deel uit van een groter verband en zullen dan ook soms in een bredere context worden gezet teneinde hun ontstaan en geschiedenis beter te kunnen plaatsen.

Literatuur

Boeken schrijven en boeken lezen is van alle tijden. Maar niet iedereen is daartoe in staat, tot schrijven al helemaal niet, en ook de kunst van het lezen werd lange tijd door velen niet verstaan. Het laatste was in ieder geval geen probleem in de hogere kringen, waar doorgaans degelijk onderwijs werd genoten. De boekenkasten van de hogere standen in de negentiende eeuw waren gevuld met onder meer werken van eigentijdse schrijvers als Hieronymus van Alphen, goed bekend in Gouda, in welke stad hij in 1746 werd geboren, Jacob van Lennep, Everhardus Potgieter, Multatuli (een boeiend en getalenteerd schrijver vonden de meesten, maar met vreemde politieke opvattingen), Nicolaas Beets, Hendrik Tollens (van *Wien Neêrlands bloed*) en A.C.W. Staring, die zijn schooljaren in Gouda had doorgebracht.² De kans was ook zeker aanwezig dat er een boek in de kast werd aangetroffen van de hand van een Goudse plaatsgenote. Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853), echtgenote van de hervormde predikant Hendrik van Meerten, had honderdenvijftien boeken op haar naam staan, waaronder een 'Proeve van natuurkunde voor meisjes'. Ze gaf persoonlijk les aan haar zes kinderen en had een kostschool opgericht voor meisjes uit de gegoede burgerij. Ze zette zich eveneens in voor de armen en bezocht zo nu en dan de vrouwengevangenis, de enige van die soort in Nederland, die toevallig in Gouda was gevestigd. Zij was ook de samenstelster van het blad *Penélopé*. Haar zoon Jacobus Hubertus vertoefde in Indië en werd door Multatuli in diens *Max Havelaar* aangeduid als 'zoon van de bekende schrijfster'.³

Fredrikus Hendrikus van Leent was een dichter, in Gouda geboren op 24 oktober 1830. Zijn vader had er een banketbakkerij. Hij doorliep de school van Schouten, kwam in de zaak van zijn vader en verliet Gouda en de bakkerij, omdat hij zich niet tot het bakkersvak aangetrokken voelde. Later heeft hij nog weer een tijdlang in Gouda gewoond. Van Leent was een kinderdichter en begon al met schrijven in zijn Goudse tijd. Zelf heeft hij negen kinderen gehad, van wie er verschillende vroegtijdig overleden. Hij schreef dichtbundels met titels als *Prentjes kijken en luisteren* en *Kinderluimen* en voorts verhaaltjes en sprookjes, honderden in getal.⁴ Schokkend kunnen zijn poëtische ontboezemingen niet worden genoemd. Een voorbeeld:

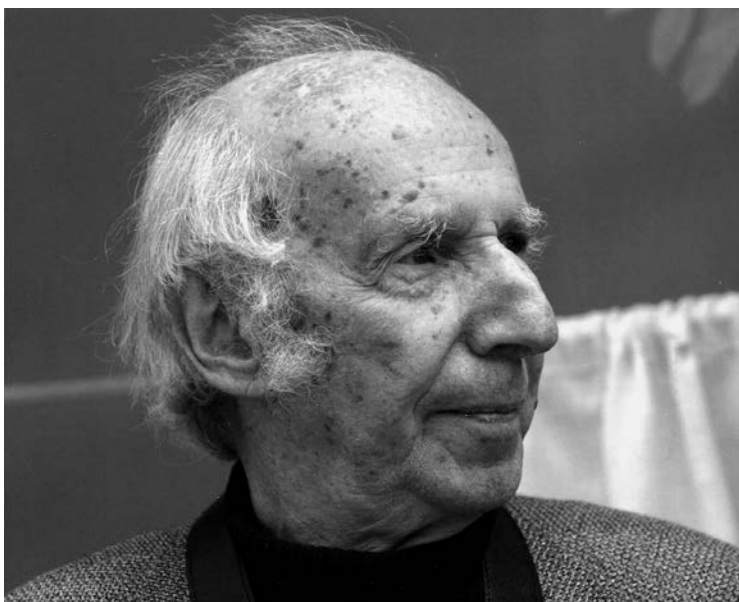
Het avond-pijpje
Wat smaakt mij 't avondpijpje zoet,
Als 't dagwerk is volbracht,
En 't Westen praalt met goud en gloed
Bij 't naderen van den nacht!

En of de kleintjes nu gerust gingen slapen na het lezen van het volgende vers, dat ook nog eens beeldend was geïllustreerd, kan worden betwijfeld:

De duimzuiger
"Willem, mag geen duimpje zuigen!"
Zei zijn moeder, keer aan keer;
Maar de jongen wou niet hooren,
En hij deed het telkens weer.
Toen kwam daar een snijder aan,
't Was met "duimpje-zuig" gedaan,
Want hij knipte, welke een straf! Willems beide duimen af!
Of hij schreide van verdriet, 't hielp hem niet;
"Ach!", zoo snikt hij, "k was wel dom,
Ik krijg mijn duimpjes nooit weerom!"⁵

Ook de lagere standen werd steeds meer het lezen bijgebracht. Er waren leesgezelschappen, er werd een Volksleeszaal opgericht en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen stimuleerde het lezen door middel van zijn Volks- of Nutsbibliotheken, zodat ook de arbeiders het geschreven woord tot zich konden nemen. Uit die leesbibliotheken en volksleeszalen ontstonden in 1912 in Gouda levensbeschouwelijke, in dit geval protestants-christelijke en rooms-katholieke bibliotheken. De eerste openbare bibliotheek werd geopend op 5 januari 1929 in het pand Oosthaven 54. In 1973 verhuisde de bibliotheek naar het voormalige Weeshuis aan de Spieringstraat.⁶ Het deel van het Weeshuis aan de Groeneweg heeft gediend tot huisvesting van het Gemeentearchief van Gouda, waarin ook de Librije berustte en dat nadien Streekarchief Hollands Midden is gaan heten. In 1996 is het Streekarchief ondergebracht in de nabijgelegen en geheel verbouwde Klaas de Vriesschool.

Welke literatoren speelden verder een rol in Gouda en in welke literaire werken speelde Gouda een rol? Een schrijver, een dichter nog wel, die in ieder geval in geen enkele negentiende boekenkast kon voorkomen, was Leo Vroman. Vroman werd op 10 april 1915 aan de Krugerlaan ge-

*Schrijver en dichter Leo Vroman.
Foto Martin Droog.*

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

boren. Zijn vader, Salomon Jacob, was natuurkundeleraar en zijn moeder, Anna Vroman, wiskundelerares. Beiden waren verbonden aan de Rijks HBS in Gouda. De jonge Leo bezocht deze school en deed in 1932 met succes eindexamen. Vanwege zijn joodse afkomst verliet hij Nederland in mei 1940 en kwam via Engeland in Nederlands-Indië terecht, waar hij in een interneringskamp belandde. Na de bevrijding vestigde hij zich in Amerika, waar hij tot op heden woont. Veelzijdigheid kenmerkt Vroman, want hij is behalve auteur ook bioloog, hematoloog, fysioloog, biochemicus, tekenaar en schilder. Hij trouwde met Tineke Sanders; samen kregen ze twee dochters. In 1946 verscheen zijn eerste bundel en negentien jaar later ontving hij voor zijn literaire werk de P.C. Hooftprijs.⁷ Verschillende dichtwerken van hem zijn geïllustreerd met eigen tekeningen. Vroman werd in 1990 benoemd tot ereburger van Gouda. In dat jaar ook verscheen ... *ik zoen soms een blaadje ... Van en over Leo Vroman*, dat de Goudse Culturele Raad uitgaf. Vroman heeft verschillende malen zijn geboortestad bezocht en blijft zich op een wat onbehaaglijke wijze met Gouda verbonden voelen. De laatste strofe uit zijn gedicht 'Gouda' luidt:

*Ik mis niet meer dat oud vertrouwd
gejoel waarmee ik werd uitgejouwd,
dat sluipen door de uiterwaarden
met zware kleikoek aan mijn laarzen,
de sloten langs, mijn wereld waar de
waterpest en stekelbaarzen
en de ongemaaide wei
die wijde mensenloze aarde
de menselijkste was voor mij.*

Jeugdherinneringen worden ook opgehaald in een fragment uit het gedicht 'Het ouderlijk huis':

*De deuren stonden ditmaal open.
Ik ben over de tegels van onze gang
die ik allang van verre kon herkennen
gelopen over de zwarte sterren
met witte drieboeken en bruine harten
weer over die tegels gelopen
en heb intussen
die gekke lieve spijlen van de trap
met hun geknobbelde kubussen
die voor de grap moeten zijn gemaakt
die lieve gekke spijlen van de trap
weer aangeraaakt*

Vroman zegt zich met geen enkele literaire groepering verwant te voelen. In zijn dichtwerk klinken soms schrijnend de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog door, zoals in de volgende, overbekende strofe uit het gedicht 'Vrede':

*Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en berhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.*

In juni 2001 werd een plaquette onthuld bij 'het ouderlijk huis' aan de Krugerlaan nummer 87. Per 1 augustus 2002 werd zijn naam verbonden aan de Goudse Scholen Gemeenschap.

Van een oudere generatie dan Vroman was Salomon Herman Hamburger (1898-1946), beter bekend onder zijn schrijversnaam Herman de Man. Hij woonde vanaf 1916 enkele jaren in Gouda, achtereenvolgens in de Spieringstraat, Keizerstraat en de Molenwerf. Als journalist werkte hij voor het *Dagblad van Gouda*. In 1924 trouwde hij met Eva Kalker in het stadhuis van Gouda. Sally Hamburger ging werken bij de scheepswerf aan de overkant van de Mallegatsluis. In 1936 verscheen 'Scheepswerf De Kroonprinces', waarin hij zijn ervaringen op die werf boekstaafde. In de barokke stijl, De Man eigen, behandelt hij de lotgevallen van 'De Kroonprinces',

{...} een oud kavalje. Dat ruikt naar roest en carbolineum. Van de rivierzijde uit, dus zoo de schippers er op kijken, is 't welgezegd een knap stuk bedrijvigheid. Maar de schippers weten óók... past op met 'de Kroonprinces', want ze zijn er heel niet met den stroom mee. Kwaadaardig volk, woest op geld.

Schrijvers van grote naam heeft Gouda verder nauwelijks voortgebracht. Dus probeerden sommigen de naam en faam van William Shakespeare op Gouda te doen afstralen. In 1964 meende D.A. Goedewaagen te kunnen aantonen dat Shakespeare in de Sint-Janskerk begraven lag. Ook anderen ondersteunden diens theorie. Shakespeare zou dan identiek moeten zijn met ene Willem Baerndtss. *De Volkskrant* berichtte er ook over en kondigde aan dat op woensdag 1 april 1964 het graf van Shakespeare zou worden geopend in aanwezigheid van de televisie die er een uitzending aan zou wijden. Helaas ging het programma niet door, hetgeen gezien de datum van uitzending geen verrassing mocht heten.⁸

Gouda speelt ook een rol in het eerste literaire werk van Godfried Bomans (1913-1971), dat de memoires of gedenkschriften bevat van *Pieter Bas*, de door Bomans gefantaseerde oud-minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Bomans, wiens vader rooms-katholiek Tweede-Kamerlid was, kende de politieke wereld van nabij. Pieter Bas was ook burgemeester van Gouda geweest. Uitvoerig wordt verteld van diens blijde intocht in de stad bij zijn ambtsaanvaarding. Bas bevindt zich aanvankelijk op de weg van Rotterdam naar Gouda. In afwachting van een rijtuig dat hem naar Gouda zal vervoeren, is hij, het lange wachten beu, op een mijlpaaltje gaan zitten. Zijn misère wordt vergroot door een fijne motregen en nergens is er een boom om te schuilen. Heel in de verte ontwaart hij het wazige silhouet van de Sint-Janskerk. Aan een andere torenspits wappert een vlag, speciaal voor hem, vermoedt hij, en er zal vast ook een muzikent zijn en het stadhuis zal zijn versierd met guirlandes. Hij wordt opgeschrikt uit deze voor hemzelf zulke vleierende beschouwingen door een man vlakbij hem, die zijn keel schraapt en een grote hoeveelheid bruine tabak op de weg spuwt.

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

'Hoe beet jij?', vraagt de man.

'Bas'.

'Bas! Dat is een mop. Weet jij wel dat de burgemeester van Gouda zo heet?'

'Is 't waar?'

'Is 't waar, zegt ie! En een gemeen stuk schoelje moet 't zijn ook'.

'Een wat -?', herhaalt Pieter Bas ontzet.

'Een schoelje, een ploert van den eersten rang. God zal me beware, wat moet dat een laagstaande, vuile vent zijn. En zuipen! Daar moet geen kaaiwerker tegen op kenne.

Toch wordt Bas alsnog afgehaald door het rijtuig, een open landauer, geëscorteerd door acht blozende boerenruiters. Aanvankelijk herkennen ook zij niet in hem de nieuwe burgemeester.

Uit den weg, ongeluk, we hebben haast!.

Doch Pieter Bas blijft midden op de weg staan en antwoordt:

Ik ben de burgemeester, vriend. Dat verandert de zaak, de koetsier trekt de teugels strak, staart hem even aan, en spreekt tot een collega:

't Is 'm, Gerrit.

De Goudse bevolking, eerst afwachtend en stil, verbreekt tijdens de intocht van dol enthousiasme de afzetting, spant de paarden uit en trekt het rijtuig zegevierend door de Hoogstraat de Markt op. Er volgt een zanghulde, Bas houdt een toespraak voor de vuist weg die klinkt als een klok, hij krijgt de ambtsketen omgehangen, en zo breekt voor Gouda een nieuw tijdperk aan dat uitermate rijk zou zijn aan gewichtige gebeurtenissen.⁹

De bewoners van het pand Hoge Gouwe nummer 21 waren zeer gecharmeerd van deze bedachte burgemeester en de wijze waarop Bomans hem had geportretteerd. In 1964 werd in aanwezigheid van Bomans door Pieter Bas Huijgen, het zoontje van een vriend, een gevelsteen onthuld met de volgende tekst:

*Hier woonde en werkte
zij het volstrekt vergeefs*

PIETER BAS

van

1876-1881

De miskenning zijner bedoelingen

drukte jarenlang als een

steen

op het plaatselijk geweten

en werd op 2 mei 1964 door

PIETER BAS HUIJGEN

hier ingemetseld

Gouda kent een actief literair leven. Vanaf 1983 wordt er een literair café gehouden, aanvankelijk georganiseerd door de sectie Letteren van de Culturele Raad, vanaf 1994 door de Goudse Stichting voor Letteren, Gheraert Leeu. Deze stichting gaf dichtbundels uit als *Vleugels van papier* (1998), *Een Kleintje Leeuw* (1999) en *Gedichten uit Gouda* (2001).

Een dichter, die in tientallen bundels een prominente rol aan Gouda toebedacht, was Henk Kooijman (1929-1988). Van Inez Meter is een gedicht in het Goudse stadhuis aangebracht.

Gouda heeft een rijke traditie op het gebied van de boekdrukkunst. Die traditie werd voortgezet in het drukkersgeslacht van Van Goor. G.B. van Goor vestigde zich in 1839 in Gouda als boekhandelaar en boekdrukker. Drie generaties Van Goor, wier woordenboeken wijd en zijd werden benut, waren in de periode 1839 tot 1930 werkzaam in dit Goudse familiebedrijf.¹⁰

Een gerenommeerde drukkerij was ook Koch & Knuttel, die vooral actief was in de periode 1911-1936. De drukkerij verzorgde honderden boekwerken in vaak zeer aantrekkelijke lettervormen, zoals de Bodoni 8 punts, de Hebreeuwsch 4 punts interlinie en de Plantijn Mediaeval 16 punts, typografische kunstwerkjes waarvan de kenners smulden.¹¹

Een beroemd letterontwerper was Jan van Krimpen. Hij werd in 1892 in Gouda geboren en heette 'een der grootmeesters onzer typografie' te zijn. Hij studeerde aan de Academie voor Beeldende Kunst te Den Haag en legde zich toe op de boekbindkunst en de calligrafie. Zijn liefde voor de poëzie bracht hem op het pad der typografie, in welk verband hij zeer fraaie letters heeft ontworpen, in dienst van onder andere de firma Joh. Enschedé & Zonen. J. Schwencke over Van Krimpen: 'Hij behoort tot de enkele grote Nederlanders, die de boekdrukkunst tot in de fijnste aderen kennen en die het ware besef hebben van de grootheid, de grootsheid van het kleine teken der letter'.¹²

Het woord, het geschreven maar ook het gesproken woord, kan op meerdere manieren worden verspreid. Dagelijks, al vanaf 1862, gebeurt dat door middel van de *Goudsche Courant*, een van de dagbladen die zich richten op de gebeurtenissen in het Goudse.¹³ In recenter jaren is ook in Gouda lokale radio en televisie gekomen.

Muziek

Gouda houdt van muziek. Nauwelijks te tellen zijn de aantallen wereldlijke en religieuze koren en harmonie- en fanfarekorpsen, die alle op geregelde tijden hun uitvoeringen geven. Daarnaast zijn er pop- en jazzconcerten in 'So What', treedt de Goudse jazz-zangeres Soesja Citroen hier regelmatig op, zijn er taptoes op de Markt, optredens in disco's en in de open lucht, wordt het Jazzfestival door duizenden bezoekers gefrequenteerd en vinden er muziekvoorstellingen in het Houtmansplantsoen op de zondagmiddagen plaats. Met de uitvoering van die concerten in het Houtmansplantsoen werd een aantal jaren geleden een oude traditie in ere hersteld.

Muzikale aanleg kan ontwikkeld worden. Daartoe is een muziekschool een uiterst nuttig instrument. Sinds 1971 heeft Gouda zijn muziekschool zoals die nu nog bestaat, maar ook in vroeger tijden was er muziekonderwijs in Gouda. In 1828 werd vierhonderd gulden beschikbaar gesteld als wedde voor een 'stedelijken muzijkmeester'. Uit zevenentwintig sollicitanten werd Petrus Andreas van Leent gekozen, 19 jaar oud en zoon van een kapper uit Gouda. In 1841 adviseerde Van Leent aan de gemeente om een Stadsmuziekschool op te richten, hetgeen drie jaar later werd gerealiseerd. De school werd gevestigd in Arti Legi, het gebouw van de Stadsteekenschool en de huidige huisvesting van de VVV. In 1846 kende Gouda twee zangscholen, een particuliere en een gemeentelijke. Die laatste school ressorteerde onder de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. In 1886 kreeg de Muziekschool een schutterrijklas. Je kon als muzikant alleen lid worden van het muziekkorps van de schutterij als je twee jaar met succes op de Muziekschool had gezeten. J.H.B. Spaanderman, de organist van de Sint-Jan, werd in 1910 directeur van de Muziekschool. Er waren toen drie afdelingen, namelijk voor zang, blaas- en strijkinstrumenten en piano. In de jaren dertig van de twintigste eeuw liep de animo voor de school sterk terug. On-

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

der druk van Provinciale Staten van Zuid-Holland werd de school in 1937 opgeheven. In 1946 werd een particuliere muziekschool, het Goudsch Conservatorium geheten, gevestigd in het Weeshuis aan de Spieringstraat. In 1971 werd de oude Muziekschool weer in ere hersteld. Als eerste huisvesting diende het gebouw van Arti Legi, dat al eens eerder gastvrijheid aan het muziekonderwijs had verleend.¹⁴ Nadien werd de school gehuisvest aan de Westhaven, waar ze nu nog wordt aangetroffen.

Er zijn mensen die passief muziekuitvoeringen beluisteren, er zijn anderen die er actief aan meedoen. Een geliefde actieve muziekbeoefening is het zingen, in de kerk als lid van een kerkelijke gemeente, of in een koor. Zo zijn er de Goudse Operette, de Goudse Liedertafel, shanty- en pop- en jazzkoren en gospel- en kerkkoren, zodat nagenoeg een ieder die wil zingen, in verenigingsverband kan zingen. In de kerk was lange tijd de vraag actueel of de psalmen ritmisch gezongen mochten worden of dat elke noot even lang aangehouden diende te worden. Hoe langzamer gezongen hoe orthodoxer in de leer, leek het vaak, maar iemand als de organist Joachim Hess, die vijfenzestig jaar organist was van de Sint-Janskerk, kantte zich ook om muzikale redenen tegen het ritmisch zingen. 'Hoe zou ook eene gemeente, in de muziek onervaren, den juisten tijd, behoorlijk afmeten, die er tusschen een heele en halve noot gehoord moet worden? Het stichtelijke dat anderszins in een choraal zang gelegen ligt, raakt door zulk eene verkeerde uitvoering verloren', poneerde hij. Geen oplossing ook zag hij in een luide en duidelijke orgelbegeleiding, waardoor de kerkgoeters op muzikale wijze bij de hand genomen konden worden.

Hess was organist ten tijde van de Franse inval in Nederland in 1795. Er werd toen door een niet met name genoemde componist een cantate vervaardigd voor 'den 22sten van Louwmaand (januari) 1795', de dag van de omwenteling. Bijna alle liederen ook waren getoonzet op Franse melodieën. De vertaalde tekst van een refrein van een gretig door de Fransen en hun geestverwanten gezongen lied ter gelegenheid van de afkondiging van de publicatie van de 'Rechten van den Mensch' luidde:

*Wij zijn vrij, geen vorst, geen koning kan 't beletten
Wij volgen steeds de deugd, zijn dienstbaar aan de wetten.*

In 1803 werd op initiatief van de al eerder genoemde Hendrik van Meerten, hervormd predikant, een zangcollege opgericht. Opgetreden werd in de middag van Eerste Kerstdag van dat jaar. Er werd een concertpodium opgericht in de Sint-Janskerk, dat 'orchest' werd genoemd. Uitgevoerd werd een 'Feestzang op de menshwording van Jesus'. Van Meerten wilde in 1806 met het koor de nieuwe gezangen gaan instuderen, maar zijn verzoek daartoe werd door het kerkbestuur afgewezen. Vanaf 1839 vonden er in de Sint-Janskerk 'Koningsconcerten' plaats ter gelegenheid van de verjaardag van kroonprins Willem, die een jaar later koning Willem II werd. Applaudiseren in de kerk was niet toegestaan. Het verzoek om dat na te laten was afgedrukt in de programmaboekjes. En bij de samenstelling van het programma moesten de organisatoren ook bedenken '... dat het Protestants bewustzijn niet pijnlijk zou worden aangedaan door voordracht van liederen met een specifiek rooms karakter'.

Al in de Franse tijd werden in de Sint-Janskerk orgelconcerten gegeven. Veel later, in 1897, concerteerde de Parijse organist en componist Camille Saint-Saëns op het orgel in de Sint-Jan, dat in de periode 1732-1736 door de uit Vlaanderen afkomstige Jacob François Moreau was ge-

MAATSCHAPPY TOT TOONKUNST AFD. GOUDA
BEVORDERING DER EN OMSTREKEN
— GEM. KOOR „CAECILIA” —
DIR. NICO VERHOEFF

GROOTE KERK GOUDA
DINSDAG 9 APRIL 's AVONDS 7.30

JOHANNES PASSION

JOH. SEB. BACH

MEDEWERKERS

MEA BAKKER-NABERMAN	SOPRAAN
JO IMMINK	ALT
CORNIS VAN MUNSTER	TENOR
ANTON ELDERING	BAS
BRAM VAN LUYK	BAS
RIE KOOL	CLAVECYMBEL
FRITS DE JONG	ORGEL

HAARLEMSCHE ORKEST VEREENIGING
TOEGANG 2,- TEKSTBOEKJES 0,25 VERKRIJGBAAR BY J. DE VEN WYDSTRAAT

Affiche inzake een uitvoering van de Johannes Passion van J.S. Bach door de koren Toonkunst en Caecilia in de Sint-Janskerk.

bouwd. Op zijn programma weinig typische orgelcomponisten als Chopin, Verdi, Wagner, Van Beethoven, Richard Strauss en Bizet, maar daarnaast toch ook werken van Bach en Händel. Ook de zendeling-arts en organist Albert Schweitzer heeft dit orgel bespeeld. Het barok-orgel in de Sint-Janskerk stond bekend als een uitstekend instrument. De Duitse organist Georg Joseph Vogler (1749-1814), beter bekend als Abbé Vogler, kende ook goed het Müller-orgel in de Sint-Bavokerk te Haarlem. Hoewel zelf priester schroomde hij niet beide orgels met vrouwen te vergelijken. Over het Haarlemse orgel zei hij dat het was als 'une femme belle, superbe, mais fière, dure, capricieuse' (een mooie, grootse vrouw, maar trots, hard, grillig), terwijl hij het orgel in de Sint-Jan omschreef als een vrouw die 'douce, aimable, traitable' (zacht, vriendelijk, handelbaar) was. Zijn voorkeur ging uit naar de laatste: 'En un mot, c'est ma maîtresse' (in één woord: ze is mijn maîtresse), zo vatte hij zijn waardering voor het Moreau-orgel kernachtig samen. Ook de eerdergenoemde Joachim Hess had het genoeg gemaakt 'den Abt Vogler en den Engelschen Bach op het orgel van de St. Janskerk alhier te hooren spelen'. Met de Engelse Bach werd Johann Christian Bach (1735-1782) bedoeld, de jongste zoon van Johann Sebastian.

Het eerste orgelconcert, ooit op de radio uitgezonden, werd uitgevoerd in 1926 in de Sint-Janskerk en gegeven door de organist Henri C.J. de Man. Op 30 april 1948 vond het eerste Ko-

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

De oudst bekende foto van het muziekkorps De Pionier, opgericht in 1908. Het korps was sterk gelieerd aan de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP).

ninginnedagconcert plaats ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Juliana.¹⁵

Muziek voor de gehele stad komt uit de toren van de Sint-Janskerk. Het carillon speelt een belangrijke rol in het stadsleven van alledag. Weinigen horen wellicht heel bewust de klanken, maar zouden ze wegblijven, dan pas vallen ze echt op. Een van de bekendste beiaardiers was Maria Blom, die vele malen per week het carillon in de Sint-Jan bespeelde.

In 1903 vroeg de zangvereniging 'Arnold Spoel' toestemming om in de Sint-Janskerk de 'Messiah' van Georg Friedrich Händel, dat later werd verengelst tot George Frederic Handel, te mogen uitvoeren. Dit vormde het begin van een reeks imposante kooruitvoeringen in die kerk. Het eerste koor van Goudse bodem dat in 1926 in de Sint-Janskerk zong was 'de Afdeling Gouda van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst', kortweg Toonkunst Gouda genoemd, opgericht in 1923. Een ander koor, Caecilia, ontstaan in 1918 en van rooms-katholieke origine, voerde in datzelfde jaar 'Die Schöpfung' van Joseph Haydn uit. In 1929 fuseerden de koren Toonkunst en Caecilia. Toonkunst zong in 1932 de 'Johannes Passion' van Johann Sebastian Bach. In later jaren voerde het koor ook de 'Matthäus Passion' van dezelfde componist uit. Tussen de koren Laus Deo en Toonkunst geldt sinds 1964 de afspraak dat het ene jaar (oneven jaren) de 'Matthäus' door Toonkunst, en het andere jaar (de even jaren) de 'Johannes' door Laus Deo wordt verzorgd. Het koor Laus Deo werd in 1952 opgericht en ontstond uit een samengaan van enkele hervormde koren. Dirigent was onder meer Adriaan C. Schuurman, die ook als kerkcomponist zijn sporen verdiende.¹⁶ Actief muziek beoefenen kan behalve met de stembanden ook met de handen. Amateur-musici met hart voor de klassieke muziek kunnen als lid van het Gouds Symfonie Orkest of het Gouds Jeugdorkest hun passie bevredigen.

Vroeger al waren fanfare- en harmoniekorpsen de aangewezen organisaties waar inspanning en ontspanning samengingen. Al in 1908 werd de 'De Pionier' opgericht. In dat jaar zag eerder reeds de Rooms-Katholieke muziekvereniging 'St. Caecilia' het licht. De protestanten probeerden het later met het korps 'Per Aspera ad Astra', dat het evenwel niet lang volhield. Arie den Edel gaf in 1908 de stoot tot het oprichten van een arbeidersmuziekvereniging. 'De Pionier' werd in de verzuilde samenleving dan ook niet zomaar opgericht, het had een ideologisch doel en diende 'tot steun in de strijd voor de toenmalige SDAP en de arbeidersbeweging'. Vele leden van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) waren lid van 'De Pionier'. Het eerste optreden in de open lucht eindigde in een vechtpartij met tegenstanders van het korps vanwege

de politieke boodschap die het uitdroeg. Tijdens de mobilisatie in 1914-1918 moesten vele leden onder de wapenen. In de jaren dertig telde het korps op zeker moment nog slechts vijf werkende leden, de rest was werkeloos en hoefde nauwelijks contributie te betalen, waardoor de financiële situatie nijpend werd. In die jaren dertig werd de fanfare een harmonie, er kwam zogezegd 'hout' bij. In 1957 nam 'De Pionier' het besluit de banden met de socialistische beweging te verbreken. Rond 1983 kwamen de eerste vrouwen bij het korps.¹⁷

Het ontstaan van een afzonderlijke jongerencultuur in Nederland en dus ook in Gouda wordt weerspiegeld in de opkomst van een aantal jongerensociëteiten in het begin van de jaren zestig van de twintigste eeuw. Dat had ook van doen met de voortschrijdende ontkerkelijking, waardoor steeds minder jongeren binnen kerkelijk verband aan het verenigingsleven deelnamen. Initiatiefnemer voor de oprichting in 1963 van een 'Jazz-soos' was Cas Berkhout. Even daarvoor was de Goudse Jeugd Sociëteit al opgericht. Naast deze gelegenheden ontstond de sociëteit 'Over de Brug'. In maart 1963 ging de Jazzsociëteit (in 1964 'So What' geheten, naar een muzieknummer van Miles Davis) van start. In 1964 ging de sociëteit over naar het gebouw van de voormalige rooms-katholieke lagere Sint-Jozefschool aan de Peperstraat, waar 'Over de Brug' al zat en waarmee de samenwerking stroef verliep, wat over en weer werd geweten aan het grote mentaliteitsverschil tussen beide sociëteiten. Op 10 oktober 1970 verhuisde 'So What', een besloten vereniging, naar de Asschuur uit 1841 aan de Vest, waarin voorheen de Gemeentelijke Reinigingsdienst was gevestigd. In 1985 werd een verbouwing van meer dan een half miljoen gulden afgerond. Ook drankgewoontes veranderden. Werd in de jaren zeventig vooral tomatensap en rosé gedronken, in de jaren tachtig werd dat Spa-rood en witte wijn. In 'So What' traden en treden naast muzikanten ook vele cabaretiers en andere 'kunstenmakers' op.¹⁸

Sociëteit 'Over de Brug' was in de jaren zeventig en tachtig zeker een van de belangrijkste uitgaanscentra in Gouda. Een populaire Goudse popgroep uit die tijd was 'Blind Justice'. In tegenstelling tot 'So What' en andere sociëteiten was 'Over de Brug' een open jongereninstelling en gold ze enige tijd als het belangrijkste poppodium in de regio. Er hebben in de loop der jaren vele beroemde en toonaangevende bands gestaan, zowel uit het nationale als uit het internationale circuit. Een van de meest aansprekende acties was het organiseren van een concert van de legendarische Engelse punkband 'The Sex Pistols'. Het concert werd op het laatste moment echter afgelast omdat de zanger ziek zou zijn geworden. 'Over de Brug' is aan het begin van de jaren negentig langzaam maar gestaag tenonder gegaan, waar wellicht het open-deurbeleid mee van doen had, waardoor bepaalde bezoekers niet konden worden geweerd. Zo kwamen in de sociëteit ook leden van de motorclub 'Black Harley', die de grenzen van gezag en orde opzochten en soms overschreden. Nadat deze een eigen ruimte toegewezen hadden gekregen in de bunker van het voormalige GEB-gebouw aan het Nonnenwater werd de motorclub na verschillende strafrechtelijke overtredingen ontbonden.¹⁹ Ook 'Over de Brug' overleefde alle turbulentie niet en werd opgeheven.

De bühne

In 1992 werd de oude schouwburg aan de Boelekade, weleens spottend de graansilo genoemd, afgebroken. De cabaretier Youp van 't Hek maakte een afscheidsgedicht. Een strofe daaruit luidt:

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

Het imposante barokorgel in de Sint-Janskerk werd tussen 1732 en 1736 gebouwd door Jacob François Moreau. Het orgel bevat 3856 pijpen en 53 sprekende registers, verdeeld over drie manualen en een voetpedaal.

Historische Vereniging Die Goude

NIEUWSTE TIJD – CULTUUR (1795-2002)

Reclameblaadje in kleur van een doos met twaalf gedecoreerde sier-vaasjes van de NV Goedewaagen in samenwerking met plateelbakkerij De Distel (ca. 1930).

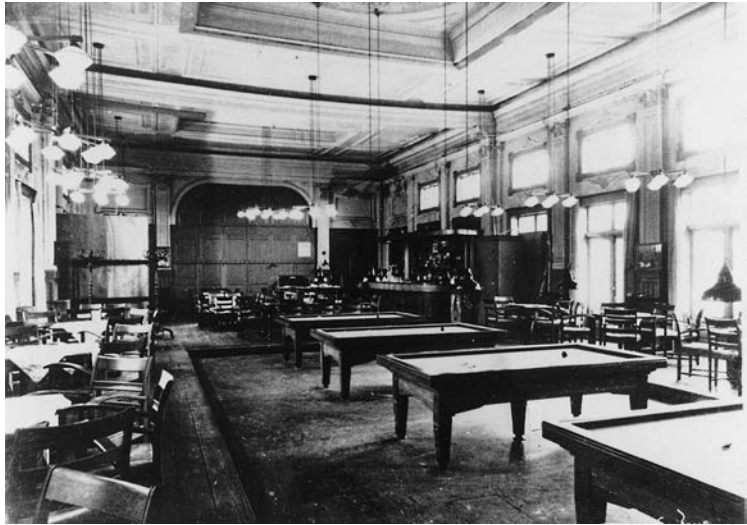

Het Gouds Shantykoor West Zuidwest, dat zich toelegt op de vertolking van zeemanswerkliederen (ca. 1997). Foto M. ten Brink.

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

De grote zaal van Sociëteit Ons Genoegen, met bar en biljarttafels (ca. 1930).

*Ik hoop dat het heel zachtjes regent
als ik straks het pand verlaat
de hemel die de oude zegent
vlak voor hij de pijp uit gaat
ik draai me nog een keer om
twijfel nog een maal op de drempel
omdat ik hier nooit meer kom
ik dank de oude grijze tempel*

De oude grijze tempel, ja, maar alles is betrekkelijk, want het was dit gebouw dat in 1913 met veel trots werd geafficheerd als de Nieuwe Schouwburg. Zaal Kunstmin aan de Boelekade, eigendom van de leden van Sociëteit Ons Genoegen, was er toen al. Naast Kunstmin werd een nieuwe accommodatie gebouwd, met faciliteiten die de kwalificatie schouwburg geheel rechtvaardigden. De opening van de Nieuwe Schouwburg vond plaats op 13 november 1913 met een voorstelling van het blijspel 'Principes' van Herman Bahr, gegeven door de Koninklijke Vereniging 'Het Nederlandsch Toneel'. Na de komst van de nieuwe schouwburg bleef Zaal Kunstmin dienst doen als sociëteitszaal en als theaterzaal/schouwburg voor amateurvoorstellingen en andere evenementen. In 1916 werden Belgische vluchtelingen ondergebracht in Kunstmin.²⁰ Rond 1970 vond er een grote opbloei plaats van het toneellevens. Sociëteit Ons Genoegen, eigenaar van het schouwburgcomplex, verhuurde de Nieuwe Schouwburg aan een stichting waarin de gemeente Gouda en de Sociëteit Ons Genoegen zelf deelnamen; het stichtingsbestuur moest jaarlijks zestigduizend gulden huur voor het gebouw aan de Sociëteit betalen. Per 14 oktober 1971 werd de exploitatie van de bioscoop, de schouwburg en Kunstmin geheel aan de stichting overgedragen.

Tien jaar later dreigde Gouda zijn schouwburg kwijt te raken toen de gemeente weigerde het gebouw te kopen. In 1984 leek het einde nabij, ook de wethouder van Cultuur, Jan Potharst, was sceptisch ten aanzien van het voortbestaan. Toch gelukte het de gemeente ten langen leste in dat jaar de schouwburg te kopen voor een bedrag van ruim twee miljoen gulden. Heel voorzichtig kwam nu het idee op om het schouwburgcomplex te slopen en nieuwbouw te plegen. Maar zelfs

in 1988 was er nog de dreiging van sluiting van de schouwburg. Toch haalden de nieuwbouwplannen het en in december 1990 ging de eerste paal de grond in en verhuisde Sociëteit Ons Genoegen naar een andere lokatie. De opening vond plaats op 30 september 1992. Bestuur en directie glommen van trots. Er stond een aansprekend gebouw, met een orkestbak die ruimte bood aan tachtig musici. Verder waren er twee rondom doorlopende balkons, een Kleine Zaal die 220 zitplaatsen telde en een Grote Zaal met achthonderd zitplaatsen. In het eerste seizoen, dat van 1992/1993, waren er 133 voorstellingen; in het seizoen 1999/2000 waren dat er in totaal 332. Over een veelzijdig aanbod gesproken: in dat seizoen 1999/2000 trok de schouwburg geïnteresseerden in toneel, cabaret, musical, show, muziektheater, folklore, ballet, moderne dans, familievoorstellingen, opera, operette, klassieke muziek, volksconcerten, koffieconcerten, pianorecitals, muziek van de twintigste eeuw, jazz, populaire muziek, literaire voorstellingen en verschillende bijzondere voorstellingen. Naast het ‘runnen’ van de schouwburg waren de tachtig medewerkers onder leiding van directeur Nel Oskam ook belast met de exploitatie van bioscoop Arcade.²¹ Een ietwat intiemere omgeving voor optredens van vooral aankomende artiesten bood de Glanszaal in de Garensplannerij.

Reeds bleek dat er in 1913 een sociëteit was, Ons Genoegen geheten, die in dat jaar haar streven naar uitbreiding van Zaal Kunstmin met een theater bekroond zag. Voor het ontstaan van deze sociëteit gaan we terug naar de eerste helft van de negentiende eeuw. In 1843 werd opgericht de Sociëteit De Réunie. Kolfen was een geliefde vrijetijdsbesteding voor de leden van de sociëteit. Het schijnt dat onenigheid over de lokatie waar dit balspel zou moeten worden gespeeld, leidde tot een afsplitsing binnen de sociëteit. Enkele leden van De Réunie, die speelden in de ‘Kolfclub aan de Kap’, zouden van mening zijn geweest dat op zondagmorgen niet meer in de kolfzaal van De Réunie moest worden gespeeld maar dat het spel naar elders verplaatst diende te worden. De Kap was het café ‘Le Cap de bonne espérance’, dat gelegen was aan de Voorwillens bij de Zwarteweg. Dat kwam de heren te staan op ‘deballotage’, dat wil zeggen: het lidmaatschap werd hen ontnomen. Hoe het ook zij: op 23 april 1854 werd de Sociëteit Ons Genoegen opgericht. Zo besloten De Réunie was, zo open voor allerlei evenementen stond Ons Genoegen. De sociëteit gaf ‘hospitaliteit’ aan kinderkermissen, bal masqués, voordrachten, lezingen, tentoonstellingen, biologieproeven, dierentheaters, concerten, kermisrevues, toneelvoorstellingen, aan verenigingen die vergaderruimte zochten en aan ‘het jaarlijksche prijsspelen van de leden’. In 1863 telde de sociëteit tweehonderd leden, in 1879 al achthonderd (sinds 1867 mochten ook vrouwen lid worden), die bijeenkwamen in een gebouw aan de Boelekade. In de periode 1863-1879 werd aan dit gebouw de Zaal Kunstmin bijgebouwd. Komedies en dergelijke werden gegeven in Kunstmin, het eigenlijke sociëteitsleven speelde zich af in de sociëteitszaal annex kolfbaan. In 1878 werd Ons Genoegen eigenaar van de gebouwen en terreinen. Er werd verbouwd en het gezelligheidsaspect werd opnieuw versterkt met de inrichting van een nieuwe biljart-, speel-, lees- en kolfzaal. In 1912 werden plannen ontwikkeld tot een totale verbouwing van schouwburgzaal en theater. In 1913 werd in de zalen en op de terreinen van Ons Genoegen een tentoonstelling betreffende Handel en Nijverheid gehouden. In dat jaar ook werd de Nieuwe Schouwburg opgeleverd. Voor een bedrag van achtenzestigduizend gulden was men op theatergebied weer helemaal bij de tijd.²²

Uit een advertentie uit 1862 in de *Goudsche Courant* blijkt dat er in dat jaar drie sociëteiten waren: De Réunie, Vrede-Best en Ons Genoegen.²³ De sociëteit Vrede-Best zou al op 1 mei

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

Voorgevel van café Het Schaakbord aan de Kleiweg, schuin tegenover de Sint-Anthoniestraat (ca. 1900). In dit café werd in 1932 de Historische Vereniging Die Goude opgericht.

1802 opgericht zijn als 'Sociëteit van Conversatie' en als zodanig de voortzetting zijn van de 'Vaderlandsche Sociëteit de Harmonie', het Goudsche Patriottengenootschap. Het huis, nu Markt 2, werd in 1872 verkocht. Vrede-Best verhuisde toen naar het daartegenover gelegen pand, nu Wijdstraat 39. De leden van Vrede-Best kwamen uit de middenstand. Later was de sociëteit gevestigd aan de straat waaraan zij haar naam heeft gegeven. Voorts was er nog een Buitensociëteit, die in 1857 van start ging, gelegen buiten de Rotterdamse Poort tussen de straatweg en de IJssel, waar muziekvoorstellingen werden gegeven. Ten slotte waren er in de stad vele koffiehuisen (beroemd was Het Schaakbord aan de Markt) en werd er in menige kroeg een flinke borrel geschonken.²⁴

Sociëteit Ons Genoegen bestaat nog steeds, evenals Sociëteit De Réunie aan de Oosthaven. In 1821-1822 was in hetzelfde pand als waar nu nog steeds De Réunie is gevestigd en dat het voormalige woonhuis is van burgemeester A.H. Metelercamp, reeds een sociëteit gevestigd. Deze sociëteit heette De Unie en heeft tot 1834 bestaan. In die tijd werd er veel gekolfd, een bezigheid die door talloze Gouwenars als zeer aangenaam werd ervaren, gezien het bestaan van kolclubs

Toneelgezelschap DSC voert het stuk 'Een onbeschreven blad' op in – vermoedelijk – Kunstmin (ca. 1914).

als 'Gouda', 'Maatslag' en 'Réunie'. Gekegeld werd er toen ook al; later verdrong dit spel het kolfen.

Moge het beoefenen van het kolfspel in beide sociëteiten een overeenkomst zijn tussen De Réunie en Ons Genoegen, daarmee hield ook al snel de parallellie tussen beide verenigingen op. Stond Ons Genoegen open voor verenigingen en gezelschappen van velerlei aard, De Réunie kende een streng toelatingsbeleid. Zij was en is een typische herensociëteit met een sterk besloten karakter. Vrouwen zijn er uitsluitend welkom als 'aanhang' van hun partners. Die uitsluiting van vrouwen moet sinds 1979 overigens wel expliciet in de statuten worden vastgelegd. De leden van De Réunie zijn mannen van zeker aanzien, die niet op eigen initiatief lid kunnen worden van de sociëteit maar daartoe door de bestaande leden worden uitgenodigd. Zo'n uitnodiging bereikt dan ook lang niet iedereen. Voorwaarde is dat de kandidaten tot een zekere elite behoren in die zin dat ze leidinggevend zijn in het bedrijfsleven, de overheid of de vrije beroepen. Door deze vorm van coöptatie wordt de exclusiviteit van de sociëteit effectief gewaarborgd.

Dat het bij De Réunie min of meer om notabelen gaat blijkt ook al uit de achtergrond van de oprichters, mannen met klinkende namen, namen die als rode draadjes door de Goudse geschiedenis lopen. Die oprichters in 1843 waren G. Prince, fabrikant, W.J. Fortuijn Droogleever, notaris, H.P.N. Koemans, fabrikant, A. Dortland, bankier en dr. A. Romeyn, medicus. Het betrof vrijzinnige, conservatief-liberale jongemannen, wier afkeer van het confessionalisme slechts werd overtroffen door afschuw voor het opkomende socialisme, waaruit naar hun vaste overtuiging alleen iets verdorvens zou kunnen voortkomen. De samenleving moest worden opgeschud, zeker wel, maar dan toch vooral om de knellende banden die de economie omgaven, los te waken en volledige ontplooiing van de vrijhandel mogelijk te maken. Toch was de sociëteit er in de eerste plaats voor de gezelligheid, voor de ontspanning temidden van vrienden en geestverwanten, voor het ontwikkelen en onderhouden van het netwerk en voor het bijpraten over de

laatste ontwikkelingen en het uitwisselen van bruikbare tips. Het discussiëren over religieuze en filosofische beschouwingen scoorde beduidend minder hoog.

In 1859 werd de sociëteit eigenaar van het gebouw Oosthaven nummer 17. De bovenzalen werden later regelmatig verhuurd en de grote zaal was een tijdlang een bioscoopzaal, met de inkomsten waarvan de exploitatie kon worden rondgekregen. In november 1941 werd de sociëteit door de Duitsers opgeheven, maar na beëindiging van de oorlog bloeide de sociëteit weer als vanouds.²⁵

Rond 1870 kwam de toneelkunst in Nederland tot leven. In de jaren daarvoor leidde het een kwijnend bestaan, maar dat veranderde met de oprichting in 1870 van 'Het Nederlandsch Tooneelverbond'. Meer dan voorheen wist nu ook het ontwikkelde publiek de weg naar de schouwburg te vinden. In 1876 werd de Koninklijke Vereeniging 'Het Nederlandsch Tooneel' opgericht, dat, onder leiding van Herman Heijermans, ook Gouda bezocht.

In de negentiende en twingstigste eeuw waren er in Gouda allerlei zaaltjes en gebouwtjes waarin zich theater van verschillende aard afspeelde. In 1869 waren er behalve de twee hiervoor genoemde sociëteiten nog lokalen als 'Nut en Vermaak' aan de Oosthaven ('eene zeer wel ingerigte Schouwburgzaal, ... welke tevens tot concertzaal dient'),²⁶ en een lokaal in het hotel 'Tivoli' van de weduwen Van Solingen en Van Hees aan de Spoorstraat, dat later 'Welgelegen' heette en in 1933 werd afgebroken. De 'voorganger' van Tivoli was een schuur, genaamd 'Noorwegen', waarin al in 1820 toneelvoorstellingen zouden zijn gegeven. De eerste abonnementsvoorstelling in Tivoli heette 'De gebochelde en zijn geneesheer'. Later trad onder anderen Louis Bouwmeester er op. Werden in Kunstmin in 1870 drie toneelvoorstellingen gegeven, in Nut en Vermaak waren dat er zeven. Tien jaar later waren die verhoudingen omgekeerd. Amateurtoneel werd beoefend door de rederijderskamer 'De Goudsblom', opgericht in 1851 onder de zinspreuk 'Uit vriendschap geboren'. Het amateurtoneel bloeide, verenigingen als de 'Tooneelvereeniging De Dilettanten-Club', de 'Tooneelvereniging Per Aspera ad Astra' en het Werklieden-Tooneelgezelschap onder de zinspreuk 'Veredeling door beschaving', gaven rond 1884 geestdriftig hun voorstellingen.

Ook buitenlandse gezelschappen verzorgden voorstellingen in Gouda. En operette was er, en opera, onder meer gegeven door de 'Hoogduitsche Opera van Rotterdam'. En moderne voorstellingen werden verzorgd door beroepsacteurs, die werken brachten van Eugène Scribe, Alexandre Dumas en Henrik Ibsen.²⁷

Het witte doek en de kermis

Of het grote publiek nu warm liep voor Scribe, Dumas en Ibsen, dat is zeer de vraag. Maakte het al de gang naar Ons Genoegen of een der andere lokaliteiten, dan genoten kluchten verre de voorkeur boven de serieuze toneelstukken. Rond de wisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw kwam er bovendien concurrentie voor het toneel. In 1895 vond op 28 december de allereerste filmvoorstelling plaats. Bewegende plaatjes, beelden die een verhaal vertelden, de sensatie was ongehoord. In 1897 werd al de eerste voorstelling in Gouda gegeven en ook in de jaren daarna deden reizende bioscopen de stad aan. Klinkende namen hadden die mobiele bioscoopbedrijven: Electro Biograph Américain, Benner's Bioscope Electrique en de Koninklijke Nederlandse (electro-)bioscope Exploitatie van Hommerson's et Fils. Er was zelfs een varende bioscoop: Alhambra Flottante. In 1910 kwam er een provisorische vaste bioscoop in sociëteit Ons Genoegen, maar een echte eerste vaste bioscoop werd in 1911 opgericht: de Bioscoop-Salon

Gouda Vooruit, gevestigd aan de Hoogstraat nummer 16, die een protestantse bioscoop pretendeerde te zijn. Revolutionair kon haar doelstelling niet worden genoemd: 'Bevordering van de belangen der gemeente Gouda in het algemeen en die van hare ingezetenen in het bijzonder', en dat dan door middel van leerzame films. Maar er kwam concurrentie. Eind 1911, begin 1912 kwam aan de Kleiweg Cinema Pathé erbij, in 1912 vervangen door Bioscoop Internationaal, die in juli 1913 De Witte Bioscoop werd genoemd. De reizende genootschappen waren toen met uitzondering van Hommerson's et Fils verdwenen. In 1907 werd in Amsterdam de later beroemd geworden toneelspeler Paul Steenbergen geboren. Van 1913 tot 1919 woonde hij in Gouda. Zijn vader, Johan Steenbergen, was in die tijd explicateur in de Witte Bioscoop en zo maakte de jonge Paul al op jonge leeftijd kennis met toneel op het witte doek.²⁸

Filmvoorstellingen werden ook gegeven in Zaal Kunstmin en in sociëteit De Réunie. In 1929 vroeg T.J. van den Tooren toestemming aan het sociëteitsbestuur om de grote zaal van De Réunie te mogen gebruiken voor bioscoopvoorstellingen. Twee jaar later werd de zaal geopend. In Thalia Theater, een vroegere notariswoning, vonden al sinds 1921 bioscoopvoorstellingen plaats. In 1981, toen de gemeente Gouda het gehele schouwburgcomplex overnam, kwam ook Thalia Theater in haar bezit. Daar werd nu het geven van filmvoorstellingen voortgezet, hoewel dat ook in de grote schouwburgzaal nog geschiedde. In 1985 werd de schouwburgbioscoop met sluiting bedreigd. Twee jaar later was het zover en werden, nu het Thalia Theater was verdwenen, de filmvoorstellingen gegeven in bioscoop Arcade, gevestigd in het Kazernecomplex aan de Nieuwe Markt, waar in een der zalen gerookt kan worden en via een ingenieus systeem drankjes besteld kunnen worden.²⁹ Soberder is de inrichting van het Filmhuis aan de Lethmaetstraat, hoewel ook daar de tijd van de harde opklapbare stoeltjes en pauzeloze voorstellingen reeds lang voorbij is.

Daarnaast was er die andere vorm van ontspanning, waartegen eeuwenlang werd geageerd maar die onuitroeibaar bleek: de kermis, die op de eerste maandag na Sint-Jacob, dat wil zeggen 25 juli, werd gehouden. Het waren met name de voormannen van de reformatorische kerken die zich met hand en tand verzetten tegen dit volksvermaak, dat vaak gepaard ging met overmatige alcohol-inname en stevige vechtpartijen, waarbij de messen snel waren getrokken. Dominee J.H. Gunning van de Sint-Janskerk trok ten strijde tegen de kermis rond 1898, zoals zijn opvolgers dat later deden tegen de uitloop van het Jazzfestival op zondagmorgen. Kermis hoorde op de Markt, met het stadhuis als middelpunt. Er werd naar hartelust geslagen op de Kop van Jut, de langste man en de dikste of kleinste vrouw ter wereld werden getoond, gegriezeld werd er bij het Kalf met de Drie Hoofden, er waren vuurvreters en vuurspuwers, de Boeienkoning was aanwezig, er waren 'Reuzinnen, geboren te Sens in Bourgogne. Hun haar is wit gelijk zilver en hare oogen zijn rood als vuur' en 'Vier Wilde of Boschmensen van Zuid-Afrika zijn dagelijks gedurende de Kermis te bezigtigen'. Het *Goudsch Kronijkske* plaatste op 6 augustus 1854 de volgende advertentie: 'Op de Groote Markt te Gouda in de fraaie en door gas verlichte Tent op de Kermis aldaar is van des morgens 10 ure tot des avonds 10 ure te bezigtigen: Het grootste Ethnologische, Geologische, Anatomische, Physiologische, Embryologische en Pathologische Museum van den heer Alexander Hartkoppf. Dit kabinet bestaat uit 775 Kunst- en Natuurwerken. Entré 25 cents'.³⁰ In 1932 werd de kermis inderdaad afgeschaft, zij het tijdelijk. In de plaats daarvoor kwamen toen de Gouda-Weken.³¹

Sommige mensen lieten zich de kaart leggen om te weten te komen wat de toekomst hen zou

brennen. In 1902 gebeurde daarbij een opmerkelijk ongeval. 'Vrouw G., een kaartlegster te Gouda, die tijdens een bezoek van goedgebouwde menschen boven een stoof zat, waarin een groote test met vuur, stond, nadat de menschen waren vertrokken, in lichte laaie. Op haar hulpgeroep kwamen burens aangesnel en bluschten de vlammen met eenige emmers water'. De grappen over dit voorval zullen niet van de lucht zijn geweest.³²

Beeldende kunst

In brede kring werd in de tweede helft van de achttiende eeuw het schilderen en tekenen beoefend. Met name tekenen hoorde in de hogere standen bij een goede opvoeding. Zo zag ook C.J. de Lange van Wijngaerden tussen zijn politieke en historische beslommeringen door kans pen en potlood te hanteren, evenals Leonard Venroy, wiens eigenlijke beroep wijnhandelaar en schepen der stad Gouda was. Ook bakker Gijsbertus Johannes Verspuy leefde niet van de kunst maar van zijn brood, wat hem er niet van weerhield bijzonder aardige landschappen en stads- en dorpsgezichten te schilderen. Ook vervaardigde hij tekeningen, litho's en etsen. In zijn werk wordt de Nieuwe Tijd – die van de industriële revolutie – weerkaatst. Een bekwaam amateurschilder en -tekenaar was ook Johannes Dirk van Vreumingen Dz., die een voorliefde kende voor landschaps-, stads- en dorpsgezichten. Zijn dagelijkse kost evenwel verdiende hij op zijn beurt als verzekeringsagent. Zo waren in de tijd rond en na 1800 nog verschillende andere kunstenaars in Gouda actief, maar geen van allen bereikte op grond van hun artistieke prestaties grote roem.³³

Dat deed in zekere zin wel Johannes Jacobus Bertelman, die in 1821 in Amsterdam werd geboren en 78 jaar later in Gouda overleed. Het was Bertelman die in 1872 de grondslag legde voor het Goudse stedelijk museum. Bertelman was de zoon van Jan George Bertelman, muziekleraar en componist, en Dorothea Christina Kathman. Hij bezocht in de hoofdstad de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten en nam het getuigschrift daarvan in ontvangst op 22 november 1841, waarop aangetekend stond: '2de Klasse 2de Rang in het Akademisch onderwijs Teekenen naar de Antiken, wegens vorderingen in het Teekenen naar Beelden in aanleg'. Na opnieuw lessen aan de Akademie genoten te hebben werd hem in 1858 het 'Getuigschrift van bekwaamheid als onderwijzer in de Figuur op een Teekenschool' uitgereikt. Bertelman had vernomen van de vacature van 'Stads Teekenaar' in Gouda, welke functie vrij kwam aan de plaatselijke 'Stads Teekenschool'. Hij solliciteerde, werd in maart 1858 tot stadstekenmeester benoemd en volgde in deze functie Anthonie Jacobus van Wijngaerd op, die naar Haarlem vertrok en op zijn beurt in 1834 Cornelis Borsteegh was opgevolgd. Hij ging wonen in een etagewoning aan de Wijdstraat, op nummer A 164; de ruime bovenkamer van het huis had drie ramen van waaruit hij een fraai uitzicht had op de Markt en het stadhuis. Tijdens de kermis was de Markt propvol met kramen, tenten, draaimolens en kermisvierders, die hij dan ook vanuit zijn woning schilderde. Het resultaat hiervan had

*Stadstekenleraar J.J. Bertelman
(1821-1899) (ca. 1880).*

wellicht meer topografische dan artistieke waarde. Heel wat vrouwelijke kermisgangers, onder wie ‘nog al deftige’ boerinnen, wilden met hem dansen. ‘Maar ik vind het lekkerder uit mijn raam te hangen’, zo schreef de 37-jarige vrijgezel aan zijn zusjes. Op 50-jarige leeftijd trouwde hij alsnog, met zijn nicht Maria Dorothea Jacobi, die toen 31 jaar oud was en in 1893 overleed. Ze gingen wonen aan de Blekerssingel en kregen twee dochters. Nadat hij weduwnaar was geworden, verhuisde hij naar de Turfmarkt. Bertelman overleed op 31 maart 1899, 78 jaar oud.

Met name tekenen was een vorm van toegepaste kunst, die nut diende te hebben voor de samenleving. De Goudse Stadsteekenschool was ontstaan krachtens Koninklijk Besluit van 15 april 1817, dat een dergelijke instelling mogelijk maakte; de daadwerkelijke oprichting van de school in Gouda vond plaats op 29 juli 1834. De school was er vooral voor aanstaande handwerkers en (minvermogende) ambachtslieden, waaronder jongelui uit instellingen van weldadigheid. Om een goed werkman te worden werden ze naar de Stadsteekenschool gezonden om aldaar tekenlessen te volgen. De minimumleeftijd was tien jaar, terwijl ze moesten kunnen lezen en schrijven en de beginselen van het rekenen dienden te beheersen. De ‘minvermogenden’ betaalden niets, anderen betaalden aan schoolgeld zo’n f 7.20 per jaar. Uit de opbrengsten moest onder anderen de stadstekenmeester worden betaald. Het was onder de lessen verboden te roken of te pruimen. De cursus duurde van 15 augustus tot 15 mei en werd op vier dagen in de week gegeven, ‘s avonds van 6 tot 9 uur, dat wil zeggen: op maandag- en woensdagavonden voor de niet-betalenden en op dinsdag- en vrijdagavond voor degenen die schoolgeld afdroegen. De opleiding duurde vier jaar; de examens werden afgenomen in tegenwoordigheid van leden van het stadsbestuur. Elke cursus werd afgesloten met een expositie van werken van de leerlingen. De school was eerst gehuisvest in een lokaal achter de Doelen. Toen het Oude Boterhuis aan de Markt werd afgebroken werd dit vervangen door een geheel nieuw gebouw, waarin de Stadsteekenschool, het kantongerecht, de schuttersraad en de Kamer van Koophandel werden gevestigd. In 1855 was dat gebouw, Arti Legi geheten – voor de Kunst en de Wet – in gebruik genomen.

In een van de bovenzalen begon Bertelman dus zijn carrière als tekendocent. Hij was een getalenteerd lesgever en voerde nieuwe tekenmethoden in, zoals het tekenen naar de natuur in plaats van te kopiëren naar losbladige voorbeelden. Hij was een goed didacticus, maar, bedeesd en toegevend als hij was, ongeschikt als ordebewaarder, ook op de Rijks Hoogere Burger School, waaraan hij later les gaf. Bertelman maakte ook een begin met het geven van boetseerlessen.

Het begin van het museumwezen in Gouda is te dateren in 1872. De stad Gouda vierde in juli van dat jaar het feit dat ze zeshonderd jaar eerder stadsrechten had ontvangen van de Hollandse graaf Floris V. Er werd een tentoonstelling in Arti Legi georganiseerd van diverse ‘Goudsche Oudheden’. Ook in landelijk opzicht was er een museale trend waarneembaar waarbij trots werd teruggegrepen op het roemrijke Nederlandse verleden, dat in de ogen van velen schril afstak tegen de bezadigde geest van de eigen negentiende eeuw. De Goudse exposeerdrijf maakte daar als het ware deel van uit. Te zien in Arti Legi waren kolossale hertgeweien, verschillende portretten van zowel beroemde als onbekende personen, vele schilderstukken ook, werken van D.V. Coornhert, de stadsgeschiedenis van C.J. de Lange van Wijngaerden lag er, te zien waren koperen armlodjes, tabaks- en snuifdozen, oude ijzeren hengsels, porseleinen schotels en cartons van de Goudse glazen. Zo’n duizend voorwerpen waren er in totaal te bewonderen.³⁴ Het waren met name Bertelman en dominee J.N. Scheltema, die zich hiervoor zeer hadden ingespannen. Ook werd het stadsarchief geordend en het boekenbezit van de Librije gecatalogiseerd.

Na afloop van de tentoonstelling richtte de tentoonstellingscommissie zich tot het gemeen-

tebestuur met het verzoek om met behulp van het oude stadsbezit en de vele bruiklenen een permanente tentoonstelling in te mogen richten van 'Goudsche Oudheden'. Het Goudse gemeentebestuur ging op 15 oktober 1873 akkoord met dit voorstel, waardoor daadwerkelijk de oprichting van het Stedelijk Museum van Oudheden (eigenlijk meer een Oudheidkamer) werd gerealiseerd, dat op 12 mei 1874 feestelijk werd geopend. In 1885 kwam de eerste gedrukte catalogus van het museum uit.³⁵ Uit dit Stedelijk Museum van Oudheden aan de Markt ontstonden in 1938 het Plateel- en Aardewerkmuseum De Moriaan en in 1947 het Museum het Catharina Gasthuis.³⁶ Het museum het Catharina Gasthuis was en is aantrekkelijk door zijn veelzijdigheid: naast de stijlkamers en de schuttersstukken vindt men er schilderijen van de Franse school van Barbizon en de Haagse School en behalve een chirurgijns-gildekamer is er een speelgoedkabinet en een apotheek met een inrichting van rond 1800.

Het museum had een centraliserende functie op het gebied van de beeldende kunst, met als directeur in de periode 1976-1986 Josine de Bruyn Kops, die een feministisch stempel op het museale beleid drukte, een periode die deels samenliep met de geschiedenis van kunstcentrum Burgvliet. In de loop van de twintigste eeuw ontstond behoefte aan een samengaan van kunstenaars in een aparte vereniging, waarbij de emancipatie van de kunstenaar centraal kwam te staan, wat overigens niet alleen in Gouda speelde maar een algemeen-landelijke trend was. Het was Hein Tempelman die in 1955 het kunstcentrum Burgvliet oprichtte, hetgeen hij zag als een opdracht van de tijd. Tempelman was in 1913 geboren te Apeldoorn. Hij studeerde voor onderwijzer en behaalde later, als groot bewonderaar van de Duitse cultuur, de MO-akte Duits. Ook voelde hij zich nauw betrokken bij de naoorlogse wederopbouw van Duitsland. Nog tijdens de oorlog, in 1944, kreeg hij een baan in Gouda, waar hij les gaf op lagere scholen. Hij hechtte zich sterk aan Gouda, welke stad hij op zijn vele fietstochten grondig leerde kennen. Rond 1950 begon hij als kunstrecensent voor de *Nieuwe Zuid-Hollander* te werken, waardoor hij in contact kwam met Goudse kunstenaars en de behoefte bij hem ontstond een kunstcentrum op te richten. Op 2 maart 1955 werd Burgvliet (naar de buitenplaats van de 18e-eeuwse Goudse burgemeester en kunstliefhebber Arend van der Burgh) opgericht in museum het Catharina Gasthuis. Een tentoonstellingsruimte kreeg Burgvliet in de bovenzaal van de befaamde horecagelegenheid 'Het Schaakbord'. Nadien kreeg het de beschikking over de Agnietenkapel en nog weer later werd als onderkomen ingericht de Jeruzalemkapel.

Veel rumoer bracht de Goudse kunstnota van 1960 teweeg, die persoonlijk door burgemeester K.F.O. James was geschreven en die blijk gaf van een niet al te hoge dunk van het artistieke peil waarop de Goudse kunstenaars zich bewogen. De directeur van het museum, Jan Schouten, steunde hem daarin. Uit het feit dat alle kunstenaars een bijbaantje hadden en niet van de kunst konden leven, had James geconcludeerd dat het niveau dus ook wel niet hoog zou zijn. De kunstenaars waren hierover zeer verbolgen en somden vervolgens breedvoerig hun verdiensten op. James was gevreesd om zijn regenteske opvattingen en zijn autoritaire optreden. Hij bepaalde voor een groot deel wat er op cultureel gebied gebeurde. Als zijn levenstaak zag hij de restauratie van het laatgotische stadhuis. Ook was hij tuk op decorum en droeg daarom nog in de tijd na de oorlog bij officiële gelegenheden veelvuldig een imponerend ambtskostuum. Uit wrevel over zijn autoritaire bemoeizucht werd hij nogal eens op de hak genomen, waarbij met graagte verwezen werd naar de spotprent in een landelijk dagblad ter gelegenheid van het bezoek van koningin Juliana in 1952 aan Gouda bij de ingebruikneming van het – inderdaad – gerestaureerde stadhuis. Op deze prent zag men James in vol ornaat in een open landauer naast de vorstin

gezet, terwijl een toeschouwertje vraagt wie toch die vrouw naast de koning is.

In 1963 werd de Goudse culturele raad opgericht, met als voorzitter... burgemeester James. Ook Tempelman uitte kritiek op de lokale machthebbers, maar hij wikkeldie in een pakket van loftuitingen en vleierijen. Tegen 1970 ontstond er een omslag in het doen en denken van de leden van Burgvliet, zoals die ook in andere geledingen in de maatschappij zichtbaar werd. Er ontstond een groepje kunstenaars, dat zich Aktie Nieuwe Opzet noemde. Tegelijkertijd beschuldigde de ludieke Lokale Kabouterbeweging Burgvliet van elitaire klikvorming. De periode 1969-1970 vormden dan ook bijzonder zware jaren voor Tempelman, omdat zijn gezag telkenmale werd getart. Het moeilijkst kregen Tempelman en zijn medebestuurders het tijdens een vergadering op vrijdag 15 mei 1970, waarbij zelfs een motie van wantrouwen tegen hen werd ingediend. Er heerste die avond chaos en herrie met hoogoplopende, zeer opgewonden discussies. Hem persoonlijk werd verweten dat hij conservatief was, geen visie zou bezitten en nalatig op het punt van de belangenbehartiging was. Tempelman wist de aanwezige leden van Burgvliet echter van de juistheid van zijn beleid te overtuigen en zo kon het bestuur blijven zitten. Op 20 december 1970 overleed Tempelman in het Sint-Jozef Ziekenhuis in Gouda ten gevolge van een hartaanval. Behalve voor de oprichting van Burgvliet had hij zich ook verdienstelijk gemaakt op cultuur-historisch gebied, met name ten aanzien van de lokale geschiedenis van de Rooms-Katholieke Kerk.

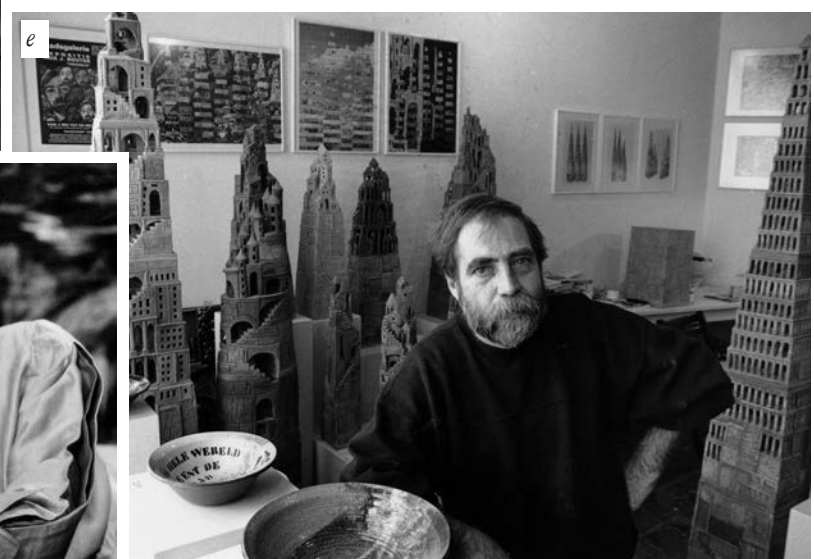
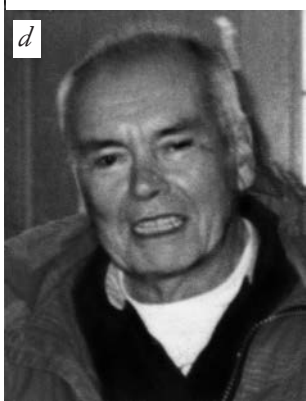
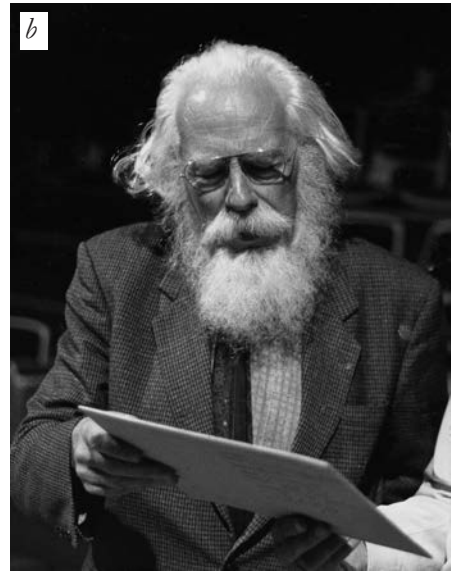
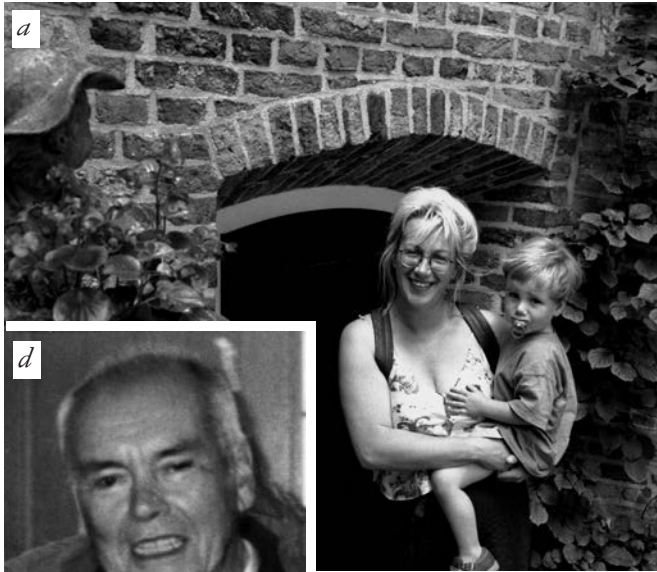
In de jaren daarna, de jaren zeventig, werd steeds meer door de overheden aan de materiële behoeften van kunstenaars tegemoetgekomen.³⁷ Iedere gemeente ontwikkelde een eigen kunstbeleid, waarin de subsidies rijkelijk stroomden. De kunstenaars werden daardoor minder afhankelijk van lokale evenementen. Het gevolg was dat in zekere zin een malaise ontstond, die in Gouda op zijn sterkst was rond 1978, toen de activiteiten tot nagenoeg nul waren teruggebracht. De ballotage, door welke men lid werd van Burgvliet en die zo nog enig aanzien aan het lidmaatschap gaf, werd beperkt, waardoor toelating vergemakkelijkt werd. Toch leek het enthousiasme gedoofd. Er ontstond evenwel een nieuw elan toen de staatsrechtgeleerde en graficus Henc van Maarseveen in 1980 voorzitter van Burgvliet werd (hij bleef dat tot 1985). Het beleid van de fonds- en subsidiewerving werd losgelaten, de kunstenaars moesten zelf achter hun geld aan. Nu werd ook ruimte gecreëerd voor muziek, 'happenings', geschiedenis en literatuur, er werden werkgroepen geïnstalleerd en steeds meer plaats werd toegekend aan amateur-kunstenaars. Artistieke hoogtepunten vormden de tentoonstellingen $2 + 2 = 5$ in november 1983 en *De Doos* in 1987. Later ontstonden in Gouda nog een afdeling van de Beeldende Kunstenaars Vereniging, het creativiteitscentrum De Werkschuit, de Kunstuitleen en de Stadsgalerie, waaraan de naam van Cees van der Veer verbonden blijft.³⁸ Sinds 1991 wordt Gouda opgesierd door kunstwerken, die deel uitmaken van de Goudse beeldenroute.³⁹

Beeldende kunstenaars die in meer en mindere mate hebben bijgedragen aan de bloei van het culturele klimaat in de tweede helft van de twintigste eeuw te Gouda waren onder meer Willem van Norden, Arie Bouter, Menno Meijer, Toos Mathot, Jan van Lokhorst, Josche Roverts, Jan van Straaten, Carla Rodenberg, Marjolein van der Assem, Sarah Poorter, Cees Bantzing, Edith Cammenga, Rie Bouters, Rini Leefsma-Nagtegaal, Sonja Meyer, Gerard Bakker, Carol van de Boom en Ineke van Dijk.⁴⁰

Een andere vorm van kunstzinnigheid werd bedreven in de lokale plateelindustrie. Naast andere plateelbakkerijen was er de Plazuid, de gebruikelijke afkorting voor de Plateelbakkerij Zuid-Holland, die van 1898 tot 1964 heeft bestaan. In 1898 werd de fabriek opgericht door Eg-

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

Collage van hedendaagse kunstenaars:

a. Schilderes Edith Cammenga

b. Dirigent Jan van Dijk

c. Jazz-zangeres Soesja Citroen

d. 'Metaaldesigner' Menno Meijer

e. Docent en beeldend kunstenaar Arie Bouter

f. Beeldbouwster Ineke van Dijk

bert Estié en Adriaan Jonker. Directeur in de periode 1908-1954 was W.A. Hoyng. De fabriek was gevestigd aan de Raam. De producten van de Plazuïd waren te herkennen aan het gestileerde Lazaruspoortje aan de onderzijde van de vazen. Belangrijke ontwerpers waren Henri L.A. Breetvelt, Theodoor A.C. Colenbrander (afkomstig van de Haagsche Plateelfabriek Rozenburg), Johan Hartgring, Chris J. van der Hoef, Leen J. Muller en Daniël Harkink, die het lukte om matglazuur te fabriceren. Het plateel van de Plazuïd behoorde tot de picturale richting in de aardewerkindustrie, zoals die naast een constructieve richting binnen de Nieuwe Kunst aan het eind van de negentiende eeuw tot bloei kwam. De ontwerpers en schilders van Rozenburg waren hiervan de voorlopers en inspirators. De kwaliteit van het plateelwerk van de Plazuïd was wisselend. Bedacht moet worden dat het Gouds plateel niet als kunstnijverheid of als kunst bedoeld was; de decors voor veel van dit aardewerk werden dan ook niet door kunstenaars ontworpen maar werden getekend door voormalige plateelschilders, die in vaste dienst van de fabriek waren. Ook werd veel gekeken naar wat de concurrentie deed. Er was dan ook sprake van een industrieel opgezette productie.⁴¹ In het Museum De Moriaan is ook werk tentoongesteld van andere Goudse plateelbakkerijen als de Kunstaardewerkfabriek Regina, Zenith Plateelbakkerij, Plateelbakkerij Flora, Plateelfabriek Ivora en N.V. Goedewaagen's Koninklijke Hollandsche Pijpen- en Aardewerkfabrieken.

Een museum van geheel andere aard ten slotte is het Verzetsmuseum Zuid-Holland, dat veel aandacht schenkt aan de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog en in het verlengde daarvan aan de gevaren van racisme en fascisme in het algemeen.

Sport

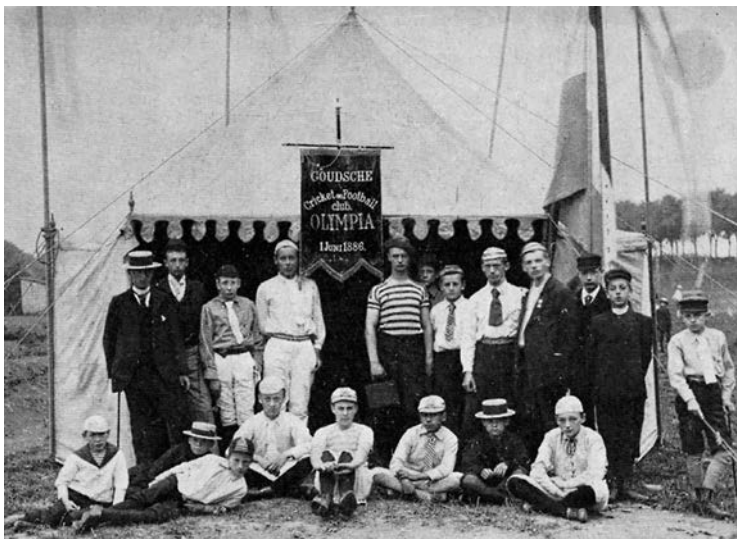
Een effectief middel tegen de kermis was het creëren van andere afleidingen, en daarvoor waren bijvoorbeeld de Gouda-Weken bedoeld. Ook volksvermaken met een wedstrijd karakter moesten de hang naar de kermis verdringen. Het begin van de massale sportbeoefening zoals we die nu kennen, ligt in het midden van de negentiende eeuw. Dat voetbal de meest populaire sport zou worden is achteraf gezien een constatering maar was niet direct te voorspellen. Sport werd 'uitgevonden' in Engeland, waar het werd beoefend op de privé-scholen en de universiteiten. Aanvankelijk was voetbal een gentleman-sport, evenals cricket, maar de eerste werd een volkssport, de beoefening van de tweede is tot kleine kring beperkt gebleven. In 1863 werd de Engelse Football Association opgericht. Door de introductie van cricket, voetbal en het oprichten van sportverenigingen in Engeland, dat reeds als meest-geïndustrialiseerde natie ter wereld in vele opzichten een voorbeeldfunctie had, kreeg het zo'n functie ook op het gebied van de sport. Vanuit Engeland werd de sport zogezegd 'geëxporteerd' naar het Europese vasteland, waaronder Nederland. De oudste voetbalclub in Nederland is de Haarlemsche Football Club (HFC), die in 1879 werd opgericht. Maar ook mensen uit de lagere sociale klassen gingen na 1900 zelf sportverenigingen oprichten.⁴²

De oudste voetbalclub van Gouda is Olympia. In 1946 werd het zestigjarig bestaan van de club gevierd. In het *Jubileumboekje uitgegeven ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan der G.C. en F.C. 'Olympia' te Gouda*, gaf burgemeester K.F.O. James blijk van weinig ingenomenheid met geschiedenis. 'Gelukkig', schreef hij, 'is een land, dat geen historie heeft, want wat is die historie meestal anders dan één van oorlogen en van rampen. Dit geldt ook voor een sportvereniging'. Het begon bij Olympia met cricket en dat bleek ook uit de naam: Goudsche Cricket- en Footballclub 'Olympia'. Oprichter in 1886 was B.J. IJssel de Schepper. De eerste tijd werd echter

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

Op 1 juni 1886 werd de Goudsche Cricket en Footballclub Olympia opgericht. De eerste wedstrijd vond plaats in september van dat jaar. Deze foto werd gemaakt bij het eerste lustrum in juni 1891.

uitsluitend het cricketspel beoefend. Gespeeld werd er op terreinen aan de Rotterdamse Dijk, aan de Graaf Florisweg en aan de Bodegraafsche Straatweg.⁴³

Die oudste Goudse voetbalclub had iets behouden van het elitaire karakter dat aanvankelijk ook typerend was voor de voetbalsport in Engeland. Geïnterviewden in de gedenkbundel van 1946 tooiden zich met academische titels als prof.ir.; prof.dr.; ds. en dr. Burgemeester Broekens stipuleerde dat nog eens in 1986, toen Olympia honderd jaar bestond: 'Bij haar oprichting behoorden de leden van de vereniging – zoals in die tijd gebruikelijk – tot de zogenaamde "bete-re" kringen'. Later kon iedereen zich er thuisvoelen.' Sinds 1953 wordt weer cricket gespeeld bij Olympia, nadat men daarmee in 1911 was gestopt.

De belangrijkste leveranciers voor Olympia waren het gymnasium en de HBS. Tussen de gymnasiasten en HBS'ers ontstond rond 1895 wrijving, met begeerde bestuursfuncties als inzet. De strijd culmineerde in de uittreding van een aantal HBS'ers die de Goudsche Football Club oprichtten. Deze club ging echter al weer snel ter ziele. Najver tussen de verschillende Goudse clubs was volop aanwezig, en dat gold vooral voor Olympia en de voetbalvereniging Gouda. In 1921 fuseerde Olympia met TOP. Eén Olympiaan bracht het tot nationale bekendheid en dat was Ed de Goey, die vele keren het doel van het Nederlands voetbalelftal heeft verdedigd en keeper is geweest van Sparta, Feyenoord en Chelsea. Ook Gouwenaar Tonny van Leeuwen bracht het als doelman tot nationale roem.

Niet iedereen voelde zich bij Olympia op zijn gemak. Daarom werden andere neutrale voetbalverenigingen opgericht, zoals in 1906 de voetbalclub Gouda en in 1913 de Goudse Sportvereniging (GSV), die aanvankelijk De Zwaluwen heette en die leden uit met name de 'nette middenstand' aantrok.⁴⁴ In 1959 en 1960 werd Gouda kampioen bij de amateurs.⁴⁵ GSV kreeg meer dan enige andere voetbalclub te maken met een verandering in de samenstelling van de Goudse bevolking door de komst van buitenlandse werknemers. De club bestond in 1988 75 jaar. Toenmalig burgemeester Broekens schreef in het gedenkboek het volgende: 'Op maatschappelijk terrein liep uw vereniging voorop: Marokkaanse sporters waren welkom toen dat bij andere sportverenigingen nog niet het geval was. Hiermee heeft G.S.V. een duidelijk voorbeeld gegeven, hoe de integratie van onze uit het buitenland afkomstige inwoners kan worden bevorderd'. Bewust beleid kon dat nauwelijks van GSV worden genoemd, want toen men zich in Oos-

Historische Vereniging Die Goude

NIEUWSTE TIJD – CULTUUR (1795-2002)

Schaatswedstrijden op het ijs van de Blekerssingel (ca. 1920). De schoorsteenpijp op de achtergrond behoort aan de wasserij van Daalmans aan Klein Amerika.

terwei vestigde woonden daar nog nauwelijks mensen van buitenlandse afkomst. Nadien was dertig procent van de inwoners van Marokkaanse afkomst. Velen van hen gingen sporten bij GSV, die daar niet altijd onverdeeld gelukkig mee was.⁴⁶

Dankzij de Arbeidswet van 1919 werd er een 45-urige werkweek ingevoerd, waardoor de arbeiders over veel meer vrije tijd beschikten en zo gelegenheid kregen de voetbalsport te beoefenen. De club Ontspanning Na Arbeid (ONA), die eerst Victoria en De Victoriaan heette en re-

De voetbalclub Ontspanning Na Arbeid (ONA) (1935).

Historische Vereniging Die Goude

HET NUTTIGE EN HET AANGENAME

sideerde in de wijk Korte Akkeren, was zo'n arbeidersclub. In 1929, tien jaar na de oprichting, kreeg de club de beschikking over een voetbalveld aan de Walvisstraat. ONA heeft zowaar nog betaald voetbal gespeeld; de semi-profs wonnen in 1955 hun eerste wedstrijd in het betaald voetbal tegen Blauw Wit met maar liefst 6-1. In 1960 herkreeg de club de amateurstatus.⁴⁷ Had Olympia zijn Ed de Goey, ONA beschikte over Dick van Dijk, die het eveneens bracht tot international in het Nederlandse elftal. Zijn sportieve hoogtepunt kende hij in 1971 toen hij voor Ajax het eerste doelpunt maakte in de finale om de Europa Cup op Wembley te Londen tegen het Griekse Panathinaikos. Ajax won de wedstrijd met 2-0 en daarmee de Europa Cup. In 1997 overleed Dick van Dijk, 51 jaar oud.

Ook de rooms-katholieken in Gouda wilden hun eigen voetbalvereniging. Zo'n vereniging werd op 29 oktober 1920 opgericht op initiatief van pater A. van de Donk en begon met 57 leden, die speelden in witte shirts en gele broeken, de kleuren van het Vaticaan. Als hommage en herinnering aan pater Van de Donk als initiator en eerste geestelijke adviseur nam de club zijn achternaam als clubnaam aan, waarbij de letters DONK, een beetje krom maar goedbedoeld, staan voor Doelt Onversaagd Naar Kampioen. De oprichting vond plaats in het verenigingsgebouw van de Gezellen Gouda. In 1922 vertrok Van de Donk uit Gouda en werd hij opgevolgd door pater Brandsma. In 1950 kreeg DONK de velden ter beschikking in de buurt van de splitting van IJssel en Julianakanaal. In 1963 kon op de nieuwe velden worden gespeeld. Het rooms-katholieke karakter sprak nog eens uit een zogenaamd ABC-rijmpje uit 1960:

*Katholiek in houding en geweten
Leden die dat moeten weten*

met als laatste regels

*IJzeren wil om te werken
Zegen van God om Geel Wit te sterken.*⁴⁸

Natuurlijk konden de protestanten, gemakshalve vaak aangeduid als de 'christelijken', niet achterblijven. Op 1 mei 1934 werd opgericht de Jodan Boys. De naam Jodan is ontleend aan de geestverwante Christelijke Jongemannenvereniging DANiël (niet naar de Daniël in de leeuwenkuil maar naar Daniël van der Ben, oprichter van het Nederlandsch Jongelings Verbond). De voornaamste doelstelling van Jodan Boys was het bedrijven van de voetbalsport op zaterdagmiddag. Zondag was de rustdag, sporten op die dag was absoluut taboe. De thuisbasis werd in 1964 Oosterwei. Couplet 3 uit het oude clublied was veelzeggend:

*Daar speelden wij vol vuur
In 't zaterdagmiddaguur
Of fietsen uren weg van hier
En hadden dan het grootst plezier.
We waren graag gezien
En telden mee voor tien
Doch voelden zich als grootste taak
De Christenjongemannenzaak.*⁴⁹

Historische Vereniging Die Goude

NIEUWSTE TIJD – CULTUUR (1795-2002)

Spaardersbad, gebouwd in 1938, eerste paal 12 juli, eerste steen 26 september. Opening door burgemeester K.F.O. James op 14 januari 1939. Het bad heeft een inhoud van 600 m³ water.

Als er één club in Gouda is die aanspraak maakt op het etiket 'oudste sportclub van de stad' dan is het wel het Schaak- en Damgezelschap Messemaker. Het jaar van oprichting is bekend, 1847, maar de dag en maand niet, daarom werd 24 mei aangehouden, de geboortedag van oprichter en voorzitter Christiaan Messemaker, naar wie de schaakclub in 1886 werd genoemd. Anderen gaven 1850 als stichtingsjaar op. Voor 1886 bestond de club onder vele verschillende namen zoals 'Vriendentrouw', 'Oefening en Beleid' en 'Palamedes'. De vereniging speelde bij Messemaker, tabakshandelaar, slijter en commissionair in suiker, aan huis. Op 31 mei 1976 pas werden statuten en huishoudelijk reglement van Messemaker goedgekeurd.⁵⁰

Ook in het water was Gouda sportief. Al in 1886 werd de Goudsche Zwemclub opgericht. Door de inspanningen van de oprichters konden al snel het Torenbad en het Spaardersbad in gebruik worden genomen. Later kwamen daar De Trefkuil en De Tobbe bij. In waterpolo vooral was GZC goed, daarmee werden de grootste successen geboekt.⁵¹

De waterpolosport werd en wordt ook zeer succesvol beoefend bij DONK, de van origine rooms-katholieke voetbalclub. Met name de dames domineerden lange tijd de waterpolocompetitie en kenden ook vele successen in Europees verband.

In de negentiende eeuw werd ook reeds in clubverband tennis gespeeld. Op 1 mei 1895 ontstond de voorloper van Be Quick. De eerste officieuze tennisclub in Gouda, de Goudsche Lawn Tennis Club, werd al in 1887 opgericht door enkele leden van de sociëteit De Réunie. Het 'tennisveld' lag in de tuin van de sociëteit en was uitsluitend toegankelijk voor de heren-leden van De Réunie. Om het tennisspel ook voor hun kinderen mogelijk te maken werd in 1895 een aparte vereniging opgericht, welke vereniging in 1905 Be Quick ging heten.⁵²

Ten slotte zijn in de laatste decennia van de twintigste eeuw nog verenigingen opgericht ter beoefening van onder meer de atletiek, in het kader waarvan vele mensen zijn gaan hardlopen, honk- en softbal, jeu de boules en rugby en worden in sportscholen lichamen getraind en spieren gestaald